

İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümü Folklorunda Ruminantların Paraziter Hastalıkları ve Tedavi Yöntemleri ^{[1][2]}

Aşkın YAŞAR ¹ Çağrı Çağlar SİNMEZ ² Gökhan ASLIM ³

⁽¹⁾ Bu çalışma, "İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümünde (Aksaray, Karaman ve Konya) Folklorik Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırma" başlıklı ve 1120428 numaralı TÜBİTAK-TOVAG araştırma projesinden yararlanılarak hazırlandı

⁽²⁾ Bu çalışmanın özeti 29 Eylül-5 Ekim tarihleri arasında Denizli'de düzenlenen 18. Ulusal Parazitoloji Kongresi'nde sunuldu ve özet kitabı s.158'de yayımlandı

¹ Selçuk Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, TR-42003 Konya - TÜRKİYE

² Erciyes Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, TR-38039 Kayseri - TÜRKİYE

³ Aksaray Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, TR-68100 Aksaray - TÜRKİYE

KVFD-2014-11159 Received: 05.03.2014 Accepted: 04.11.2014 Published Online: 05.11.2014

Özet

Çalışmada, ruminantların paraziter hastalıklarına ve alternatif tedavi uygulamalarına yönelik folklorik verilerin İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümündeki (Aksaray, Karaman ve Konya) çeşitliliğinin belirlenmesi ve yeni tedavi modelleri açısından komparatif bir tartışma ortamı oluşturmasına fırsat sunulması, halk arasında paraziter hastalıklar için tedavi amacıyla kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel kökenli ilaç hammaddelerinin etkinliğinin ve yan etkilerinin güncel tıp bilgileri doğrultusunda araştırılması ve tedavi arayışlarına yardımcı olunması amaçlandı. Çalışmanın materyalini, İç Anadolu'nun Konya Bölümü içerisinde yaşayan halk hekimliği uygulayıcıları, hayvan sahipleri ve hayvancılıkla uğraşan 177 kaynak kişiden "bilgi derleme formu" yoluyla elde edilen yazılı verilerle birlikte sözlü ve görsel veriler oluşturdu. Çalışmada, İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümünde yapılan folklor çalışmasında ruminantlarda bit, pire, kene, nokra, uyuz, coenurus cerebralis, fasciolosis, mide-bağırsak parazitleri ve babesiozis gibi paraziter hastalıklara rastlandığı ve alternatif tedavi uygulamaları arasında; hidroterapi (su ile tedavi), fitoterapi (bitki ile tedavi), jeoterapi (kil ve çamur ile tedavi) gibi yöntemlerin kullanıldığı belirlendi. Bununla birlikte paraziter hastalıkların tedavisinde katran, bit otu, termiğe tohumu, tütün, kül, karamuk bitkisi kökü, yumurta, kükürt, tuz, göktaş ve kil gibi bitkisel, hayvansal ve madensel ilaç hammaddeleri ve terkiplerinin kullanıldığı tespit edildi. Sonuç olarak, İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümünde yapılan folklor çalışmasında ruminantlarda bit, pire, kene, nokra, uyuz, coenurus cerebralis, fasciolosis, mide-bağırsak parazitleri ve babesiozis gibi paraziter hastalıklara rastlandığı; parazit tedavisinde kullanılan katran, bit otu, termiğe tohumu, tütün, karamuk bitkisi kökü, kükürt, tuz, göktaş ve kil gibi ilaç hammaddelerinden modern tıpta da yararlandığı; ancak genel olarak uygulamaların dini-sihri, ampirik ve rasyonel nitelikler taşıdığı söylenebilir.

Anahtar sözcükler: Alternatif tedavi, Folklor, Konya Bölümü, Ruminantların paraziter hastalıkları

Ruminant Parasitic Diseases and Treatment Methods at Folklore of Konya Area in Central Anatolia Region

Abstract

The aim of this study was to reveal the diversity of folkloric data in Konya Area (Aksaray, Karaman, Konya) of Central Anatolia Region regarding alternative treatment application to parasitic diseases of ruminant and, to provide an opportunity to comparative discussion media for the new treatment model, to reveal the effectiveness and side effect of herbal, animal and mineral based drug raw materials by actual medicine information and, to help treatment quest in today. The study material consisted of visual, oral and written data by "information collection form" from the 177 source person dealing with animal husbandry, animal owner and folk medicine practitioners lived in Konya Area. Alternative treatment methods in this study varied as hydrotheraphy, phytotherapy, jeotherapy and it has been determined herbal, animal and mineral oil, tar, delphinium, lupine, tobacco, oak ash, corncockle, egg, salt, sulfur, copper sulphate and clay based on raw materials of herbal, animal and mineral drugs. In conclusion, in terms of parasitic diseases of ruminant Konya Area of Central Anatolia Region it has been identified such as lice, flea, tick, warble, scabies, coenurus cerebralis, fasciolosis, gastro-intestinal parasites, babesiozis. Furthermore, used to treat parasites such as tar, delphinium, lupine, tobacco, barberry plant root, sulfur, salt, copper sulphate and clay are also used in modern medicine. It is concluded that practices have generally religious-magic, empirical and rational roots.

Keywords: Alternative treatment; Folklore; Konya Area; Parasitic diseases of ruminant

İletişim (Correspondence)

+90 382 2882942

gokhanaslim@aksaray.edu.tr

GİRİŞ

Halkın geleneğe bağlı maddi ve manevi kültürünü, kendine has yöntemlerle derleyen, araştıran, sınıflandıran, çözümleyen ve halk kültürü üzerine değerlendirmeler yapan bir bilim olarak tanımlanan folklorun bir kısmını "veteriner hekimliği folkloru" oluşturmaktadır. Birçok mesleğin halk tarafından uygulanan bir biçimi, kendine has gelenek, görenek ve inanışları mevcuttur. Buna o mesleğin folkloru adı verilmektedir. Bu bağlamda veteriner hekimliği mesleğinin de kendine has gelenek, görenek ve çeşitli inanışları vardır. Bu da "veteriner hekimliği folkloru" olarak ifade edilmektedir ^[1].

İnsanoğlu, birçok bitkisel, hayvansal ve madensel kökenli drogları tedavi edici özelliklerinden dolayı çok eski çağlardan beri hastalıkların sağaltımında kullanmıştır. İlaç uygulamaları ve ilaçların hazırlanma yöntemleri, zamanla ampirik bilgilerden uzaklaşmış, bilimsel temellere dayandırılarak günümüz uygulamalarındaki yerini almıştır. Son yıllarda, sentetik kimyasalların sebep olduğu çevre kirliliğinin önlenmesi için farklı bitki ekstraktlarıyla yeni zararlılar üzerinde çalışmaların yapılması ve tedavide tıbbi bitkilerin doğal şekilleriyle ilaç olarak kullanımı yeni inceleme ve araştırma konularının ortaya çıkmasına neden olmuştur ^[2,3]. Artun'a göre ^[4], geçmişte kalan, deneme-yanılma usulüyle gelişmiş fakat tekrar tekrar kullanılan ve herkesin bildiği faydalı halk ilaçlarının ve değişik tedavi yöntemlerinin, modern tıbbın ışığında yeniden incelenmesi gerekmektedir.

Çalışmada, ruminantların paraziter hastalıklarına ve alternatif tedavi uygulamalarına yönelik folklorik verilerin İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümündeki (Aksaray, Karaman ve Konya) çeşitliliğinin belirlenmesi, yeni tedavi modelleri açısından komparatif bir tartışma ortamı oluşturmaya fırsat sunulması, halk arasında paraziter hastalıklar için tedavi amacıyla kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel kökenli ilaç hammaddelerinin etkinliğinin ve yan etkilerinin güncel tıp bilgileri doğrultusunda araştırılması ve tedavi arayışlarına yardımcı olunması amaçlandı.

MATERYAL ve METOT

Çalışmanın materyalini, İç Anadolu Bölgesinin Konya Bölümünde (Aksaray, Karaman ve Konya), halktan elde edilen yazılı, sözlü ve görsel veriler oluşturdu. Yazılı materyali, Sinmez'den ^[5] yararlanılarak hazırlanan "bilgi derleme formu" kullanılarak elde edilen veriler; sözlü materyali ses kayıt cihazı kullanılarak, inceleme yapılan yerlerdeki halk hekimliği uygulayıcıları, hayvan sahipleri, hayvancılıkla uğraşan kişiler ve veteriner hekimlerden elde edilen veriler; görsel materyali ise hayvancılık uygulamaları ya da hayvan hastalıklarının tedavilerinde kullanılan bazı folklorik unsurların görüntüleri oluşturdu.

Çalışma kapsamına, sosyal bilimlerdeki nitel araştırma yöntemlerinden olan "kaynak kişilerle görüşme tekniği"

ile toplam 177 kaynak kişi ile görüşüldü. Görüşmeler 06.11.2012-08.07.2013 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Kaynak kişiler, bulgular bölümünde metin içinde yer alma sıralarına göre dipnot şeklinde, birden fazla bilgi veren kaynak kişilerin ismi ise sadece yer aldığı ilk dipnotta belirtildi.

BULGULAR

Dış Parazitler ve İlgili Hastalıklar

Bit ve Pire: Kış aylarında koyunların zayıflamasına sebep olan koyun yapağı bitine "kırkışlı" adı verilir (KK 1) ¹. Tedavide, danaların boyun ve sırtlarının kılları arasında beyaz renkte görülen bit yumurtaları elle seçilerek temizlenir (KK 2-7) ². Mandaları bitlerden korumak amacıyla bezir yağı ve katran kaynatılır, sıcak olarak bitli deriye sürülür (KK 8) ³.

Keçi kılı yağda kaynatılıp bit olan deriye sürülür. Ahır ve kümeslerde bit ve pireleri öldürmek için yaş ot, "bit otu" (*Delphinium staphisagria* L.), "hışır" (arpa-saman sapı), talaş, mazot veya Dikloro Difenol Trikloroethan (DDT) yere dökülerek yakılır ve dumanı ile ağıldaki bit ve pireler öldürülür (KK 2-7). Koyun ve keçi üzerindeki bitler "termiğe" (*Lupinus albus* L.) suyu ile temizlenir (KK 9-13) ⁴. Saman, ekin ilacı (bambıl tozu) veya kükürt yakılıp tütsülenir (KK 14-16) ⁵. Kaynatılan tütün, banyo şeklinde koyunların sırtına uygulanır (KK 4-5).

Kene: Hayvanların üzerinde çıplak gözle görülen keneler (*yavısı*) elle koparılmak suretiyle uzaklaştırılır. "Kenecî", "üssükçü", "ocak" adı verilen bir kişi keneleri dişleri arasında ısırır ve suyun içine tükürür, bir tas suyla koyun sürüsünün üzerine dökerek afsunlar ve hayvanların keneden korunması sağlanır (KK 17-30) ⁶.

Kükürt, DDT, meşe külü, katran, bezir hayvanların sırtına sürülmek ya da dökülmek suretiyle kullanılır. Kenelerin bulunduğu ahırların duvarlarına sönmüş kireçle badana yapılır. Kenelerle doğal yoldan mücadele için ahırlarda güvercin ve tavuk beslenir ya da koyun ve keçilerde olduğu gibi "kırkım makası" ile yünler kırılır (KK 31-47) ⁷. Ahır kapısı

¹ KK 1: Halil DURMUŞ (KONYA)

² KK 2: Mustafa ARSLAN, KK 3: İbrahim ERTEK (KONYA), KK 4: Koçaş EKİNCİ, KK 5: Mehmet ER, KK 6: Asil ATEŞ, KK 7: Mevlüt BEKTAŞ (AKSARAY)

³ KK 8: Cüneyt DEMİR (AKSARAY)

⁴ KK 9: Ramazan KAR, KK 10: Osman KÖYGI, KK 11: Mehmet KARASU, KK 12: Ömer GÜDEKOĞLU, KK 13: Ali SARIGÜL (KONYA)

⁵ KK 14: Mahmut AKTÜRK, KK 15: Süleyman KAÇAR (AKSARAY), KK 16: Kerim GÜZEL (KARAMAN)

⁶ KK 17: H. Ömer ÇOPANOĞLU, KK 18: İrfan YARALI, KK 19: Atif AKKAN, KK 20: Mehmet AYVACI, KK 21: Nazmi ÇOLAK, KK 22: Yakup ZEYBEK, KK 23: Burhan DOĞAN, KK 24: Mevlüt GÜLTEKİN (KONYA), KK 25: Müctehit ATUĞ, KK 26: Osman MUTLU, KK 27: Döne ÜNLÜ (AKSARAY), KK 28: Özcan KOÇ, KK 29: Namık ARPINAR, KK 30: H. İbrahim AYDIN (KARAMAN)

⁷ KK 31: Mevlüt ÇİFTÇİ, KK 32: Bekir ALIM, KK 33: Ömer ZEYBEK, KK 34: Ahmet SARIBAŞ, KK 35: İbrahim SARI, KK 36: Mustafa ATISOĞLU, KK 37: Hüseyin BAKIRCI, KK 38: Mevlüt ÖZÇELİK, KK 39: Kemal ÇETİN, KK 40: Mehmet GÖNÜLKIRMAZ, KK 41: Hayrettin YORGUN, KK 42: Abdurrahman SAYIN, KK 43: Hüseyin ALDEMİR (KONYA), KK 44: Süleyman BÖLÜKBAŞ (AKSARAY), KK 45: Mehmet YAMAN, KK 46: Ahmet BOZDEMİR, KK 47: Ali KARPUZ (KARAMAN)

kapatılarak naftalin, katran, saman, çaput, lastik karışımı yakılarak tütsü yapılır (KK 15). Söğüt yaprağı kazanlarda kaynatılır ve üzerine katran dökülür. Karışım soğuduktan sonra bu suyla hayvanlara banyo yaptırılır (KK 47).

Nokra (Hypodermosis): Sığırların sırt derisi altında oluşan küçük yuvarlak şişliklere "okra", "yarkın kurdu", "yaz kurdu", "gökbaş", "büvelek" adı verilir (KK 26, KK 39, KK 48-53⁸).

Nokralı hayvanın tedavisinde, şişkinliklerin elle sıkılarak içlerinden "beyaz kurtlar" (*Hypoderma bovis* larvası) çıkartılır. Sıkılan yerlere katran, kızgın tuğla, bezir ya da tereyağı sürülür (KK 54-55)⁹. Bezir yağı, mandaların derilerini (sarı renkten koyu siyaha dönüştürür) karartarak güneşin yakıcı etkisinden koruması ve "büvelek tutmasını" engellemesi için sürülür (KK 50, KK 56-58¹⁰).

Uyuz (Scabies): Hastalık, "kellik", "gicimik", "kermecik" isimleriyle bilinir (KK 59-63)¹¹. Hayvanın boyun derisi kalınlaşmış, tüyleri dökülmüş ve kıvrımlı bir hal almıştır. Bu görünüme "kellik" adı verilir. Deri kepekle örtülü görünüştedir. Hayvan boynunu duvar ve ahır direklerine sürer (KK 31, KK 64¹²).

Tedavi olarak, Arap sabunu ya da kükürtlü bir sabunla hayvan yıkanır. Tereyağı veya bitkisel yağlar (ayçiçeği ve zeytinyağı), yoğurt, otomobil atık yağı, gres yağı, gazyağı veya tuz hastalıklı alana sürülür (KK 35, KK 65-82¹³). Meşe külü suyla karıştırılarak hastalıklı bölgeler yıkanır (KK 46, KK 83-84¹⁴).

Küçükbaşların bacaklarına tavuk pisliği sürülür. Katran, bezir, tereyağı ve tuz kaynatılır. Elde edilen karışım ılıklaşınca hastalıklı bölgelere sürülür (KK 85-86)¹⁵. Sarımsak (*Allium sativum* L.) ve tuz karıştırılarak uyuzlu deriye sürülür. Hasta hayvanlar uyuz suyuna ya da gölüne götürülerek yıkanır (KK 87-91)¹⁶. Ağıl içinde "kerme" (gübre) yakılarak, dumanıyla tütsüleme yapılır (KK 92)¹⁷. Tütün bitkisi (*Nicotina tabacum* L.) kaynatılır ve suyuyla hayvanlara banyo yaptırılır (KK 93-94)¹⁸.

⁸ KK 48: Mehmet OĞURLU, KK 49: İsmail ÇOK, KK 50: Adil ACAR, KK 51: Salim SARP KAYA, KK 52: Bülent BATTIR (KONYA), KK 53: Musa KARTAL (KARAMAN)

⁹ KK 54: Mustafa SELVİ, KK 55: Rafet TAŞLITEPE (KONYA)

¹⁰ KK 56: İdris ATAR (KONYA), KK 57: Akit KUTLU, KK 58: Dede TÜRKÖĞLU (AKSARAY)

¹¹ KK 59: İsmail BECERİK, KK 60: Muammer ESER, KK 61: Şaban TÜRKSEVER, KK 62: Mustafa DURSUN (KONYA), KK 63: Hüseyin BAL (AKSARAY)

¹² KK 64: Ali Rıza KOÇ (KONYA)

¹³ KK 65: Ömer TATLI, KK 66: Mehmet ÖZKARABIYIK, KK 67: Hüseyin ÜNLÜ, KK 68: Ali DİLEK, KK 69: Mustafa AKBIYIK, KK 70: Ali GÜLOĞLU, KK 71: Lütfi ERDOĞAN, KK 72: Şakir AKSU, KK 73: Mehmet ATA, KK 74: Mustafa ULUDAĞ (KONYA), KK 75: Yaşar SEVİNÇ, KK 76: Murat BOZ (AKSARAY), KK 77: Ahmet ÖZTÜRK, KK 78: Şaban KOÇ, KK 79: Rahmi SOLAK, KK 80: Bahtiyar AYDIN, KK 81: Süleyman İNCE, KK 82: Nurhan KURT (KARAMAN)

¹⁴ KK 83: Mehmet KÜÇÜK, KK 84: Ömer ŞAHİN (KONYA)

¹⁵ KK 85: Ali BASMAZ, KK 86: Mustafa MUTLU (KARAMAN)

¹⁶ KK 87: Mehmet AĞIRKAN, KK 88: Mehmet YÜKSEL, KK 89: Mehmet KÜÇÜKHAŞHAŞ, KK 90: Hasan GÜNGÖR (KONYA), KK 91: Ramazan TURAL (KARAMAN)

¹⁷ KK 92: Haşim KAYA (KONYA)

¹⁸ KK 93: Osman DOĞAN, KK 94: Akif GÜNAL (KONYA)

İç Parazitler ve İlgili Hastalıklar

Coenurus cerebralis: Köpeklerin gaitasını veya "karakasap otu", "çalğan otu", "anız" yiyen koyunlarda görülen bu hastalık "delibaş", "cinlenme", "dönelek" olarak bilinir. Koyunlar olduğu yerde dairesel hareketler yaparak döner. Hastalanan hayvan sürünün gerisinde kalır. Hastalığa, dişi kuzu ve toklularda daha çok rastlanır (KK 40, KK 61, KK 95-109¹⁹).

Tedavide, "sayacak" adı verilen demir ateşte kızdırılmak suretiyle hasta koyunların kafası dağlanır. Koyunların kulakları ve burunları kesilerek kan akıtılır (KK 20, KK 97, KK 107, KK 110-119²⁰). Hastalanan hayvanlar kesilerek köyün dışında bir yere gömülür (KK 46).

Hastalıktan korunmak için, her yıl damızlık amacıyla kullanılan koç değiştirilir. Buradaki amaç koçların kendi soyundan olan koyunlarla (bir nevi akraba evliliği) çiftleşmesini engellemektir. Hastalıktan korunmak amacıyla hasta bir koyun ikiz çocuk doğurmuş bir kadının bacak arasından geçirilir (KK 120-121)²¹.

Fasciolozis: "Kelebek", "gebelek" olarak bilinen bu hastalığa batakliklar (*kara su*) sebep olmaktadır. Kelebekli koyunların çene altları (*gidıkları*) sallanır görünümde ve şiş olup, öksürük mevcuttur. Hayvanların tüyleri birbirine karışmıştır ve yürümekte zorluk çekerler (KK 19, KK 59, KK 122-123²²).

Tedavide, katran, tuz ve göktaş (Bakır sülfat) karıştırılarak koyunlara aç karnına içirilir. Bu uygulama ayda iki sefer yapılır (KK 68, KK 124-126²³). "Karamuk (*Berberis crataegina* L.) kökü" ve göktaş veya katran sulandırılarak hayvana aç karnına içirilir. Koyunlara 1 g, kuzulara 0.5 g göktaş verilir (KK 67, KK 127-129²⁴). Hasta hayvanlara "gökbaş otu" (*Centaurea cyanus* L.) yedirilir (KK 130)²⁵.

Mide ve Bağırsak Parazitleri: Tedavide, buzağaların solucan (*Nematod*) ve kıl kurtlarını (*Trichostrongylus*) düşürmek için kırmızı pul biber yedirilir. Sonbahar döneminde karamuk bitkisinin kökü kesilerek kaynatılır ve suyu içirilir. Özellikle abdest bozan şerit (*mirt, iplincek*) tedavisinde bu yöntem kullanılır (KK 25, KK 66-67, KK 89, KK 131-136²⁶).

¹⁹ KK 95: Muammer İNAL, KK 96: Emine KIL, KK 97: Adil ÖZARDIÇ, KK 98: Sami YALDIR, KK 99: Servet TOSUN, KK 100: Musa HORZUM, KK 101: Bayram BAYSAL, KK 102: Ali MUTLU, KK 103: Mustafa ATOL, KK 104: Abdullah KORKMAZ (KONYA), KK 105: Tekin AYDIN, KK 106: İbrahim KALKAN, KK 107: Bayram SARIKAYA, KK 108: Kudret AKDOĞAN (AKSARAY), KK 109: İsmail AYDINLI (KARAMAN)

²⁰ KK 110: Murat UYAR, KK 111: Hüseyin ÜNLÜBALTACI, KK 112: Ahmet BALCI, KK 113: Niyazi DEMİRTAŞ, KK 114: Cumhuriyet ADIYAY, KK 115: Sadık POYRAZ, KK 116: Aykut BARAN, KK 117: Hüseyin KÜÇÜKASLAN (KONYA), KK 118: Mehmet OĞUZ, KK 119: Remzi YİĞİT (KARAMAN)

²¹ KK 120: Hasan BOYAR, KK 121: Lütfi AKTAŞ (KONYA)

²² KK 122: Engin ERDOĞAN, KK 123: Hacı ERCAN (KONYA)

²³ KK 124: Hakan CENGİZ, KK 125: Mustafa KARAASLAN, KK 126: Ömer UNCU (KONYA)

²⁴ KK 127: Süleyman SERÇE, KK 128: Mustafa ÜĞDÜL, KK 129: Ali ZEYBEK (KONYA)

²⁵ KK 130: Süleyman BAŞARAN (KONYA)

²⁶ KK 131: Bekir GENCER, KK 132: Yaşar ÇOLAKLAR (KONYA), KK 133: Adnan BALALIOĞLU, KK 134: Derviş ÖZOĞLAN (AKSARAY), KK 135: Kemal YAVUZ, KK 136: Kerim BAŞKARA (KARAMAN)

Tablo 1. Konya Bölümü folklorunda veteriner paraziter hastalıklarda kullanılan bitkiler
Table 1. The plants used in veterinary parasitic diseases at folklore of Konya Area

Bitkinin İsim ve Familyası	Bitkinin Kullanılan Yeri	Yerel İsmi	Teropatik Etkisi	Preparasyon/ Hazırlama	Uygulama	Literatürde Bildirilen Kullanımları
<i>Acroptionrepens</i> L.-Asteraceae	Çiçekleri	Kekre	Mide-bağırsak parazitleri	İnfuzyon	İnternal	Antimikrobiyel, antipiretik ^[6]
<i>Alliumsativum</i> L.- Alliaceae	Soğanı	Sarımsak	Uyuz Babesiozis	Ezme Hap	Eksternal İnternal	Antiparaziter, antiseptik, mukolitik ^[7,8]
<i>Berberis crataegina</i> L.-Berberidaceae	Kökü	Karamuk, Şam püremi	Fasciolozis Mide-bağırsak parazitleri	İnfuzyon	İnternal	Antelmintik, antienflamatuar, antibakteriyel ^[9,10]
<i>Brassica oleracea</i> L.- Brassicaceae	Yaprakları	Lahana	Mide-bağırsak parazitleri	Salamura	İnternal	Kurt düşürücü, sürgüt etkili ^[11,12]
<i>Capsicum annum</i> L.- Solanaceae	Meyvesi	Kırmızı biber	Mide-bağırsak parazitleri	İnfuzyon	İnternal	Antibakteriyel ^[13]
<i>Centaurea cyanus</i> L.- Asteraceae	Gövde ve çiçekleri	Gökbaş, Kökbaş	Fasciolozis	Doğrama	İnternal	Aperatif, antienflamatuar, antimikrobiyel, tonik ve diüretik ^[11]
<i>Delphinium staphisagria</i> L.- Ranunculaceae	Gövdesi	Bit otu	Bit ve pire	Tütsü	Eksternal	Antiparaziter ^[11,14]
<i>Gypsophila</i> L.- Caryophyllaceae	Gövde ve çiçekleri	Çöğen, Çöven	Mide-bağırsak parazitleri	İnfuzyon	İnternal	Antipiretik, Ekspektorant, Diüretik ^[11]
<i>Juniperus oxycedrus</i> L.- Cupressaceae	Dalı Odonu	Ardıç	Mide-bağırsak parazitleri Bit ve pire Kene Nokra Uyuz Fasciolozis Mide ve bağırsak parazitleri Babesiozis	İnfuzyon Katran Katran Katran İnfuzyon Katran KatranKatran	İnternal Eksternal Eksternal Eksternal İnternal İnternal İnternal	Antiseptik ve Antiparaziter ^[11,14]
<i>Linum usitatissimum</i> L.- Linaceae	Tohumu	Keten	Bit ve pire Kene Nokra Uyuz	Bezir yağı Bezir yağı Bezir yağı Bezir yağı	Eksternal Eksternal Eksternal Eksternal	Antiparaziter ^[12]
<i>Lupinus albus</i> L.- Fabaceae	Tohumu	Termiğe	Bit ve pire	İnfuzyon	Eksternal	Antiparaziter ^[11,14]
<i>Nicotina tabacum</i> L.- Solanaceae	Taneleri	Tütün	Bit ve pire Uyuz	İnfuzyon İnfuzyon	Eksternal Eksternal	Antiparaziter ^[11,14]
<i>Prunus divaricata</i> var. <i>divaricata</i> -Rosaceae	Meyvesi	Dağ Eriği	Mide-bağırsak parazitleri	İnfuzyon	İnternal	Antidiyarel ^[13]
<i>Quercus</i> L.- Fagaceae	Kabuğu	Meşe	Kene Uyuz	Yakma/Külü Yakma/Külü	Eksternal Eksternal	Antiparaziter ^[15]
<i>Salix alba</i> L.-Salicaceae	Yaprağı Dalı	Söğüt	Kene Mide ve bağırsak parazitleri	İnfuzyon İnfuzyon	Eksternal İnternal	Antiparaziter ^[15]
<i>Triticum</i> L.-Poaceae	Kabuk	Buğday	Mide ve bağırsak parazitleri	Kepek hali	İnternal	Antikonstipan ^[11]
<i>Viscum album</i> L. Subsp. <i>austriacum</i> - Santalaceae	Yaprak ve dalları	Gövelek, Ökse otu	Mide ve bağırsak parazitleri	Doğrama	İnternal	Antikanserejonik, immun sistemi kuvvetlendirici ve yüksek kan basıncını azaltıcı ^[6,11]
<i>Vitis</i> L.- Vitaceae	Meyvesi	Üzüm	Mide ve bağırsak parazitleri Babesiozis	Şurup/pekmez	İnternal	Kan yapıcı, enerji verici ^[11]

Şerit düşürmek için karamuk kökü ve dağ eriği (*Prunus divaricata* var. *divaricata*) kaynatılır ve suyu içirilir (KK 53, KK 137-139²⁷). Aynı amaçla göktaşı, kil suyu veya tuz da içirilir (KK 20, KK 98, KK 104, KK 133, KK 140-147²⁸). Göktaşı tuz ile karıştırılır ve hayvan başına 1 g verilir (KK 131, KK 148-150²⁹). "Kekre otu" kaynatılır ve suyu içirilir (KK 125). "Şam püremi" (yeşil pürem) ismi verilen karamuk kökü, ardıç ve söğüt dalları karışımı kaynatılır ve suyu içirilir (KK 151-154)³⁰. Çöğen otu (*Gypsophila* L.) kaynatılarak içirilir (KK 155)³¹.

Tuz ve sıvı yağ içirilerek hayvan ishal edilir. Lahana turşusu da kurt düşürücü olarak içirilir. Manda yavrularına ve buzağılara doğar doğmaz yumurta içirilir (KK 156-157)³². Badem ve armut ağaçlarının üzerinde bulunan "gövelek otu" (*Viscum album* L.) yedirilir (KK 158-159)³³. "Topalak" adı verilen katran ve un karışımı oğlaklara hap şeklinde yutturulur (KK 160)³⁴. 1 kg kepek, katran ve 200 g pekmez karışımı kıl kurtlarını düşürmek için içirilir (KK 161)³⁵.

Kan Parazitleri ve İlgili Hastalıklar

Babesiosis (Babesiosis): "Ağırma", "gün çalması", "burmaca", "sarılık" olarak bilinir. Hastalık, bahar aylarında yağmurun çok yağdığı ve çiçeklerin açtığı dönemde, özellikle "kannik otu", "ölemez otu" nun yenilmesi ve kene tutması neticesinde, koyunların kırım zamanında, Haziran ayında (gün dönmesi) veya otların kurumaya başladığı dönemlerde görülür. Hayvanın yüzü diken diken olur. Hayvanın idrarı ve sütü kanlıdır (KK 18, KK 29, KK 83, KK 106, KK 144, KK 146, KK 162-171³⁶). Hayvan dişlerini gıcırdatır ve yürümede zorluk çeker (KK 172)³⁷.

Tedavide, üzüm pekmezi hayvana kan vermesi için içirilir. Her gün 1 litre pekmez suyla karıştırılarak üç dört gün süreyle içirilir (KK 173)³⁸. Hayvanların kulakları kesilerek kan akıtılır. Sarımsaklı ayran, yumurta veya katran içirilir (KK 174-176)³⁹. Hasta hayvanların sırtları çamurla sıvanır

²⁷ KK 137: Süleyman ÖZCAN, KK 138: Ömer DAĞ, KK 139: İzzet TEKE (KONYA)

²⁸ KK 140: Ali DOĞANAY, KK 141: Ali KARABUCAK, KK 142: Osman YAZGAN, KK 143: Erhan YILMAZ, KK 144: Hüseyin İŞİK (KONYA), KK 145: Muhittin AKBAŞ, KK 146: M. Ali BOZDAĞ (AKSARAY), KK 147: Yüksel DÖLEK (KARAMAN)

²⁹ KK 148: Mehmet POÇANOĞLU, KK 149: Niyazi AKBAY, KK 150: İrfan SARAÇ (KONYA)

³⁰ KK 151: Hasan SEVİNÇ, KK 152: Mustafa KIRCI, KK 153: Recep GÜNAY (KONYA), KK 154: Şaban AKIN (AKSARAY)

³¹ KK 155: İsmet GÜR (AKSARAY) KK 156: Yakup BEZGEN, KK 157: Mahir AKIN (AKSARAY)

³² KK 156: Yakup BEZGEN, KK 157: Mahir AKIN (AKSARAY)

³³ KK 158: Ramazan CANER, KK 159: Fatih NADAR (KONYA)

³⁴ KK 160: Davut BÜYÜKKOÇAK (KONYA)

³⁵ KK 161: Hikmet REMET (KARAMAN)

³⁶ KK 162: Salih BAYRAM, KK 163: Bayram ÇAM, KK 164: Ali ALÇAM, KK 165: Ali Ramazan BAĞCI, KK 166: Osman GÜLLÜ, KK 167: Hüseyin ASKER (KONYA), KK 168: Süleyman ŞAHİN, KK 169: Celal GÜLBAYAZ, KK 170: Melikşah YILDIZ (AKSARAY), KK 171: Zekeriya SARAY (KARAMAN)

³⁷ KK 172: Kerim GÜZEL (KARAMAN)

³⁸ KK 173: Önder YILDIZ (AKSARAY)

³⁹ KK 174: Kemal KOTUK, KK 175: Muzaffer OK, KK 176: Mahmut VURULMAZ (KONYA)

(KK 177)⁴⁰. Koyunların kuyruk altına sarımsaklı yoğurt sürülür, sırtlarına da yoğurt suyu dökülür (KK 89).

Korunmada, hayvanlar kırımdan sonra 15 gün süreyle güneşe çıkarılmamalı, sabahları soğuktan korunmalı ve kuru yem verilmelidir (KK 162).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Halk arasında insan ve hayvanların kaşintısını belirtmek için söylenen "gicişti" kelimesi, Divanu Lügati't-Türk'te^[16,17] "kiçidi" şeklinde yer almakta; Anadolu halk dilinde uyuz, "kaşinti", "gecimik" ya da "gicimek" olarak adlandırılmaktadır^[18]. Çalışmada, hastalığın "kellik", "gicimik", "kermecik" olarak adlandırıldığı ve yukarıdaki literatürlerle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Uyuz ile ilgili olarak baytarnamelerde uyuzlu atın hamamda su ve sabunla yıkandığı sonra duvardan uzak güneşe bağlanıp katranlı ilaç sürüldüğü ve koyun uyuzunda yağ ve kükürtlü ilaçların kullanıldığı bildirilmektedir^[19,20]. Anadolu'da yapılan folklorik çalışmalarda^[1,5,21-23] Arap sabunu, kükürtlü sabun, kül, tütün, benzin, gazyağı, çam katranı, tereyağı, bezir yağı, ardıç katranı, sarımsaklı sirke, tuz, tavuk pisliği ve otomobil atık yağı gibi çeşitli maddelerin uyuz tedavisinde kullanıldığı görülmektedir. Sucu^[13] ve Erdemir^[24], çok eski çağlardan günümüze, uyuz ve deri hastalıklarına karşı kullanılan kükürtün, deride sülfür, alkalik disülfür ve pentationik asit şekline geçerek antiparaziter ve fungusis etki gösterdiğini; Baytop^[11], Koruk ve ark.^[25] ve Kaya^[14], ardıç katranının antiseptik ve antiparaziter etkilerinin, bileşimindeki fenol türevlerinden (gaiakol, etil, kreosol) ileri geldiğini ve ekstratlarının tıp ve veteriner hekimliğinde deri hastalıklarının (uyuz vb.) tedavisinde haricen kullanıldığını bildirmektedirler. Ayrıca sarımsı-esmer renkli, koruyucu bir yağ olan bezir yağının (*Oleum Lini*) antiparaziter etkisinin, iyot sayısı yüksek doymamış yağ asitleri (linoleik, linolenik ve oleik asitler) ihtiva etmesine bağlı olduğu bildirilmektedir^[12]. Çalışmada uyuz hastalığı tedavisindeki pratiklerin, baytarnameler, Anadolu'daki uygulamalar ve günümüz hekimliği ile benzerlikler gösterdiği, ancak yoğurt, tereyağı, bitkisel yağlar, otomobil atık yağı, gres yağı, gaz yağı ve tuz kullanımının uyuz tedavisinde etkisinin olmadığı söylenebilir.

Baytop^[11] ve Kaya^[14], bit otu (*Delphinium staphisagria* L.), termiğe tohumu (*Lupinus albus* L.) ve tütünün, bileşiminde bulunan alkaloidlerden (veratrin; lupinin; nikotin) dolayı, baş ve vücut bitlerinde infuzyon şeklinde uygulandığını bildirmektedir. Dinçer^[1] ve Sinmez^[5,22], tütünün, Anadolu'da hayvanların paraziter hastalıklarda antiparaziter olarak kullanıldığını belirtmektedir. Mimioğlu^[26], pirelerin kontrolünde %5'lik DDT çözeltisinin hayvanlara uygulandığını söylemektedir. Çalışmada ise bit ve pire tedavisinde, yağda kaynatılan keçi kılı ve tütünün bit olan deriye sürüldüğü, ahır ve kümeslerde bitleri öldürmek için bit otu veya DDT tütsüsünün yapıldığı, koyun ve keçi üzerindeki bitleri temizlemek için termiğe ve tütün suyu banyolarının

⁴⁰ KK 177: İrfan BİRİCİK (KONYA)

yaptırıldığı tespit edildi. Buradan bit otu, DDT, termiğe tohumu ve tütün uygulamalarının Baytop [11], Kaya [14] ve Mimioğlu'nun [26] bulgularına benzerliği düşünüldüğünde bit ve pire tedavisinde elde edilen folklorik bilgilerin günümüz hekimliği ile benzerlikler gösteren rasyonel uygulamalar arasında yer aldığı ileri sürülebilir.

Coenurus cerebralis hastalığına ilişkin, Durmuş [27], ateşle kızdırılan bir demir ile hastalığın olduğu yerin dağıldığını; Araz [28] ve Güngör [29], demirin "kutsiyeti" ve "koruyuculuğu" ile ateşin "kurtarıcılığı" yönündeki inancın, demir ve ateşe bağlı eski Türk inançlarının izlerini taşıdığını ifade etmektedirler. Anadolu'da yapılan folklorik veteriner hekimliği araştırmalarında, hastalığın "dönek", "delibaş", "dönme hastalığı", "dönere düştü" ve "yıldız ağmış" adlarıyla bilindiği, tedavide kızgın demirle başın dağıldığı, hayvanın gözünün ön tarafında bulunan damardan kan akıtıldığı [1,5,22,23,30] görülmektedir. Güçlü ve ark. [31], *Coenurus cerebralis*'in beyne yapmış olduğu basınçtan dolayı hayvanlarda kendi etrafında dönme, diş gıcırdatması, inkoordinasyon ve tortikolis gibi sinirsel semptomların ortaya çıktığını bildirmektedir. Çalışmada, hastalığın, "cinlenme", "dönelek" olarak tanındığı, hastalığa köpek gaitası, "karakasap otu", "çalgan otu" veya "anız"ın sebep olduğu, tedavide kızgın demir ile koyunların kafasının dağıldığı, kulak ve burunlarının kesilip kan akıtıldığı veya hayvanların kesilerek köyün dışına gömüldüğü ve hastalıktan korunma amacıyla tabii aşım da kullanılan koçların her yıl değiştirildiği belirlendi. Bu bulgular özelinde, yukarıdaki literatür bulgularına paralel olarak demirin ateşte kızdırılmak suretiyle hasta koyunların kafasının dağılmasının, kulak ve burunlarının kesilerek kan akıtılması gibi folklorik tedavi uygulamalarının geleneksel Türk inançlarının izlerini taşıdığı; ayrıca hastalığın iki farklı ismi, etiyojisi ve hastalıktan korunma yollarına ilişkin bilgilerin ilk kez bu çalışmayla ortaya çıkarıldığı söylenebilir.

Veteriner parazitoloji alanında yürütülen çalışmalarda, tanen içeren yemlerin koyunlardaki nematodların yaşam siklusunu kırabildikleri, otlakların enfektif larvalarla kontaminasyonunu azaltabilecekleri, dolayısıyla ruminantların antelmintik ilaç kullanım sıklığını azaltabilecekleri düşünülmektedir [32]. Meşe kabukları %10-20 ve söğüt dalları %15 oranında tanen içermekte olup, yapılarındaki tanenlerin direkt antiparaziter etkileri ile sindirim kanalı parazitlerinin larval gelişimini engelledikleri [15]; karamuk (*Berberis crataegina* L.) kökü infuzyonunun antelmintik, anti-enflamatuar, antibakteriyel, analjezik, ekspektorant ve diüretik etkili olduğu ifade edilmektedir [9,10]. Sarımsağın anti-giardial, antelmintik, antiprotozoitik ve protoskolekslere karşı etkisinin, bileşiminde bulunan allisininden kaynaklandığı [7,33] ve köpeklerde görülen sarkoptik uyuzunda, sarımsak ekstraktının lokal uygulanmasında iyileşme oranının %54 olduğu [6]; tavuklarda görülen kenelere karşı %10'luk sarımsak suyunun üç hafta süreyle sprey tarzında uygulanması sonucunda tavuklara yerleşen kenelerin azaldığı tespit edilmiştir [8]. Lahana (*Brassica oleracea*

L.) yaprakları ve tohumunun da kurt düşürücü ve sürgüt etkilerinin bulunduğu bildirilmiştir [11,12]. Çalışmada, sarımsağın uyuz hastalığı ve babesioziste, karamuk kökünün fasciolosis hastalığında ve mide-bağırsak parazitlerinde, lahananın mide ve bağırsak parazitlerinde kullanılmasının yukarıdaki literatür bilgilerine benzerlik gösterdiği ve bu bitkilerin tüketimiyle sindirim kanalı parazitlerinin sayısının azalabileceği; dolayısıyla hayvanların performansında artış meydana geleceği ileri sürülebilir. Külün ise bit, pire ve kene gibi ekto-parazitlerin stigma adı verilen organlarını tıkararak, parazitlerin solunumunu engelleyici özellikte olduğu düşünüldüğünde, uygulamaların rasyonel nitelik taşıdığı söylenebilir. Bu bağlamda, İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümü folklorunda elde edilen bitkilerin kimyasal ve biyolojik aktivitelerinin tespitinin etnomedikal bilim dalları tarafından yapılması önerilebilir.

Göktaşı olarak bilinen bakır sülfatın, bazı deri hastalıklarında kurutucu ve antiseptik olarak [24], Anadolu folklorunda ise hayvanların bağırsak parazitlerine karşı kullanıldığı [1,5,22]; deneysel olarak yapılan bir çalışmada bazı trematod, serker ve metaserkerler üzerine öldürücü etkisinin olduğu [34]; ayrıca, hayvanlarda parazit yükünün kontrol altına alınabilmesi amacıyla da kullanıldığı bildirilmektedir [35]. Tarihin ilk çağlarında yaraları iyileştirmek ve cildi temizlemek amacıyla kullanılan kil minerallerinin, deriyi film şeklinde kaplayarak dışarıdan gelecek olan fiziksel ve kimyasal ajanlara karşı koruma sağladığı, emici özellikleriyle de deri salgılarını emerek deride bakteri gelişimini engellediği bilinmektedir [36]. Tappeh ve ark. [37], %20'lik hipertonic tuzun, tüm hidatik kist protoskolekslerini öldürdüğünü bildirmektedir. Çalışmada, uyuz, fasciolosis ve mide-bağırsak parazit mücadelesinde kullanımının, tuzun ozmotik basınç dengesini bozarak parazitlerin hücrelere invazyonuna engel teşkil edebileceği düşünüldüğünde, buna ek olarak bakır sülfat ve kil mineralinin modern tıptaki endikasyonları da hesaba katıldığında Konya Bölümü folklorunda göktaşı, kil ve tuz kullanılmak suretiyle gerçekleştirilmeye çalışılan terapilerin rasyonel nitelikte oldukları ileri sürülebilir.

Çalışmada, paraziter hastalık tedavilerinde kullanılan halk ilaçlarının terkiibinde 18'i bitkisel (%48.65), 13'ü madensel (%35.13) ve 6'sı (%16.22) hayvansal kaynaklı olmak üzere toplam 37 farklı drog kullanıldığı belirlendi. Ayrıca çalışmada, kekrek (*Acroption repens* L.) otu, çöğen otu (*Gypsophila* L.), dağ eriği (*Prunus divaricata* var. *divaricata*), gökbaş otu (*Centaurea cyanus* L.) kırmızı biber (*Capsicum annuum* L.), gövelek otu (*Viscum album* L.) gibi bitkisel ilaç hammaddelerinin kodekslerde kayıtlı etkilerinin dışında kullanıldığı belirlendi.

Sonuç olarak, İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümünde yapılan folklor çalışmasında ruminantlarda bit, pire, kene, nokra, uyuz, coenurus cerebralis, fasciolosis, mide-bağırsak parazitleri ve babesiozosis gibi paraziter hastalıklara rastlandığı ve tedavi yöntemleri arasında hidroterapi, fitoterapi, jeoterapi gibi yöntemlerin yer aldığı; parazit

tedavisinde kullanılan katran, bit otu, termiğe tohumu, tütün, karamuk bitkisi kökü, kükürt, tuz, göktaş ve kil gibi ilaç hammaddelerinden modern tıpta da yararlanıldığı; ancak genel olarak uygulamaların dinî-sihri, ampirik ve rasyonel nitelikler taşıdığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

1. **Diñçer F:** Türk folklorunda veteriner hekimliği üzerine araştırmalar. *Doktora Tezi*, Ankara Üniv., 1967.
2. **Şar S:** Bazı üzümü meyvelerin kullanımlarının eczacılık ve tıp tarihi açısından incelenmesi. *Lokman Hekim J*, 1 (2): 1-6, 2011.
3. **Gün SŞ, Çinbilgel İ, Öz E, Çetin H:** Bazı *Salvia L. (Labiatae)* bitki ekstraktlarının, sivrisinek *Culex pipiens L. (Diptera: Culicidae)*'e karşı larva öldürücü aktivitesi. *Kafkas Univ Vet Fak Derg*, 17 (Suppl A): S61-S65, 2011.
4. **Artun E:** Çağdaş tıptan alternatif tıbbaya yöneliş: Medya çerçevesi. *Halk Kültürü Araştırmaları*, 85-94, 2007.
5. **Sinmez ÇÇ:** Bozlak kültüründe folklorik veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırma. *Doktora Tezi*, Selçuk Üniv. Sağlık Bil. Enst., 2011.
6. **Wynn SG, Fougere BJ:** Veterinary Herbal Medicine, Veterinary Clinical Uses of Medicinal Plants. 556-557, Mosby Elsevier, St. Louis, Missouri, USA, 2007.
7. **Özçelik S, Sümer Z, Değerli S, Ozan F, Sökmen A:** Sarımsak (*Allium Sativum*) özütü skolosidal ajan olarak kullanılabilir mi? *Türkiye Parazitoloj Derg*, 31 (4): 318-321, 2007.
8. **Birrenkott GP, Brockenfelt GE, Greer JA, Owens MD:** Topical application of garlic reduces northern fowl mite infestation in laying hens. *Poult Sci*, 79, 1575-1577, 2000.
9. **Yeşilada E, Küpeli E:** *Berberis crataegina* DC. Root exhibits potent anti-inflammatory, analgesic and febrifuge effects in mice and rats. *J Ethnopharmacol*, 79 (2): 237-248, 2002.
10. **Altundağ E, Öztürk M:** Ethnomedicinal studies on the plant resources of East Anatolia Turkey. *Procedia Soc Behav Sci*, 19, 756-777, 2011.
11. **Baytop T:** Türkiye'de Bitkiler İle Tedavi (Geçmişte ve Bugün). 2. Baskı. 480s, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, 1999.
12. **Baytop T:** Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri. İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1039, Tıp Fakültesi No: 59, 235-430, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1963.
13. **Erdemir AD:** Şifalı Bitkiler (Doğal İlaçlarla Geleneksel Tedaviler). 3. Basım. 472s, Alfa Yayınları: 928, Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2007.
14. **Kaya S:** Tıbbi Botanik ve Tıbbi Bitkiler. Medisan Yayın Serisi: 68, 69-232, Ankara, 2008.
15. **Aydın SA, Üstün F:** Tanenler I kimyasal yapıları, farmakolojik etkileri, analiz yöntemleri. *İstanbul Üniv Vet Fak Derg*, 33 (1): 21-31, 2007.
16. **Kaşgarlı Mahmut:** Divanu Lügat-it-Türk. Çev. Besim Atalay, C.I, 35-519, T.T.K. Basım Evi, Ankara, 1985.
17. **Kaşgarlı Mahmut:** Divanu Lügat-it-Türk. Çev. Besim Atalay, C.III, 9-291, T.T.K. Basım Evi, Ankara, 1986.
18. **Diñçer F:** Hastalık adlarının halk dilindeki Türkçe karşılıkları. *Türk Dili*, 211, 62-63, 1969.
19. **Erk N:** A study of the veterinary section of İbn Al- Awwam's "*Kitab al-Falaha*". *Ankara Üniv Vet Fak Derg*, 8 (3): 241-250, 1961.
20. **Erk N:** Dokuzuncu yüzyıla ait "*Kitab-al Hayl Val-Baytara*" üzerinde bir inceleme. *Ankara Üniv Vet Fak Derg*, 8 (3): 367-386, 1961.
21. **Arslan ES:** Ege Bölgesi folklorunda veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırmalar. *Doktora Tezi*, Ankara Üniv. Sağlık Bil. Enst., 1998.
22. **Sinmez ÇÇ:** Sivas yöresinde folklorik veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi*, No: V-006, 196s, Sivas, 2013.
23. **Yüksel E:** Aşağı Fırat Havzasında veteriner hekimliği folkloru üzerine araştırmalar. *Doktora Tezi*, Fırat Üniv. Sağlık Bil. Enst., 2012.
24. **Sucu İ:** Ege Bölgesi halk ilaçlarındaki drogların farmakognozok incelenmesi. *Doktora Tezi*, Ankara Üniv. Eczacılık Fak., 1978.
25. **Koruk ST, Özyılkan E, Kaya P, Çolak D, Dönderici O, Cesaretli Y:** Juniper tar poisoning. *Clin Toxicol*, 1, 47-49, 2005.
26. **Mimioğlu M:** Veteriner ve Tıbbi Artropodoloji. Ankara Üniv. Vet. Fak. Yayınları, 161-177, AÜ Basımevi, Ankara, 1973.
27. **Durmuş İ:** Türk kültür çevresinde dağlama geleneği. *Milli Folklor*, 24 (95): 114-121, 2012.
28. **Araz R:** Harput'ta eski Türk inançları ve halk hekimliği. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını No: 108, 29-159, Levent Ofset Matbaacılık, Ankara, 1991.
29. **Güngör H:** Eski Türklerde Din ve Düşünce. Türkler, C III, 261-282, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
30. **Yerlikaya H:** Elazığ ve çevresinde hayvan hastalıklarında halk hekimliği üzerine araştırmalar. *Kafkas Univ Vet Fak Derg*, 8 (2): 131-138, 2002.
31. **Güçlü F, Uslu U, Özdemir Ö:** Bir koyunda *Coenurus cerebralis*'in neden olduğu bilateral kemik perforasyonu: Olgu sunumu. *Türkiye Parazitoloj Derg*, 30 (4): 282-284, 2006.
32. **Min BR, Barry TN, Attwood GT, Mcnabb WC:** The effect of condensed tannins on the nutrition and health of ruminants fed fresh temperate for ages: A review. *Animal Feed Sci Technol*, 106, 3-19, 2003.
33. **Ayaz E, Alpsoy HC:** Sarımsak (*Allium sativum*) ve geleneksel tedavide kullanımı. *Türkiye Parazitoloj Derg*, 31 (2): 145-149, 2007.
34. **Reddy A, Ponder EL, Fried B:** Effects of copper sulfate toxicity on cercariae and metacercariae of *Echinostoma caproni* and *Echinostoma trivolvis* and on the survival of *Biomphalaria glabrata* snails. *J Parasitol*, 90 (6): 1332-1337, 2004.
35. **Kaya S:** Ruminantlarda kullanılan önemli antelmintikler ve antelmintiklere rezistans. *Ankara Üniv Vet Fak Derg*, 33 (3): 318-335, 1986.
36. **Şahne BS, Arslan M, Şar S:** Geçmişten günümüze: Sağlık alanında kil minerallerin Kullanımı. *Lokman Hekim J*, 3 (3): 13-20, 2013.
37. **Tappeh KH, Einshaei A, Mahmudloo R, Mohammadzadeh H, Tahermaram M, Mousavi SJ:** Effect of different concentrations of hypertonic saline at different times on protoscoleces of *hydatid* cyst isolated from liver and lung. *Türkiye Parazitoloj Derg*, 35, 148-150, 2011.